

KOULUN KERHOTOIMINTA LASTEN JA NUORTEN OSALLISUUDEN LISÄÄJÄNÄ

Yhteiskunnalliset vaateet erilaisista toimenpiteistä lasten ja nuorten osallisuuden lisäämiseksi niin kouluissa kuin kunnissakin perustuvat havaintoon siitä, että kiinnostus yhteisten asioiden hoitamiseksi on hiipumassa nuorten aikuisten keskuudessa. Aktiiviseksi kasvamisella ja osallisuuden tunteen vahvistamisella näyttää olevan vankka yhteys. Koulun on kannettava oma kortensa kekoon ja otettava kouluun liittyvien kehittämistoimintojen suunnitteluun ja arviointiin mukaan lapset ja nuoret oman elämänsä ja elinyhteisönsä asiantuntijoina.

Laitinen ja Nurmi (2003, 122) toteavat nasevasti, että ”aktiiviseksi kansalaiseksi ei tulla lukemalla asiasta oppikirjasta, vaan kasvamalla sellaiseksi mallioppimisen kautta”. Aktiivisen kansalaisen voi määritellä henkilöksi, joka vaikuttaa ja toimii jonkin yhteisen asian hyväksi (Laitinen & Nurmi 2003, 124). Aktiivisten aikuisten elämäkertojen analysoinnin perusteella Laitinen ja Nurmi (2003, 128) listaavat ”suomalaiseksi” tavaksi kouluttautua aktiiviseksi kansalaiseksi seuraavat elämänpiirit: kodin, harrastustoiminnan, uskonnollisen toiminnan, laajan luontoaktiivisuuden (erityisesti nuorten keskuudessa), vapaan sivistystyön (varsinkin vanhemmilla ikäluokilla), opiskelun yliopistossa tai avoimessa yliopistossa, uusien tiedonsaanti- ja osallistumismahdollisuuksien hyödyntämisen, Internetin sekä kansainväliset kontaktit.

Lainsäädännöllinen tausta nuorten yhteiskunnallisessa osallistumisessa

Lapsen oikeuksien sopimuksen määrittämistä perusoikeuksista yksi on oikeus osallisuuteen. Oikeus velvoittaa julkishallintoa takaamaan lapsille osallistumisen ja mielipiteen ilmaisemisen mahdollisuuden kaikissa heitä koskevilla asioissa. (SopS 60/1991, 12 artikla.)

Perustuslain (731/1999, 14§) mukaan julkisen vallan tehtävänä on edistää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon. Lisäksi kansalaisoppimiselle, kansalaistoiminnalle ja kansalaisvaikuttamiselle tulee luoda hyvät edellytykset. Perustuslain (731/1999, 6§) mukaan lasten tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavalla tavalla. Kuntalain (365/1995, 27§) mukaan *”valtuuston on pidettävä huolta siitä, että kunnan asukkailla ja palvelujen käyttäjillä on edellytykset osallistua ja vaikuttaa kunnan toimintaan.”* Kunnan asukkaaksi taas määritellään henkilö, jonka kotikuntalaissa tarkoitettu kotikunta kyseinen kunta on (Kuntalaki 365/1995, 4§). Laissa ei siis ole ikäraja, joka rajoittaisi alaikäisten osallistumista.

Nuoren elämämpiiriin liittyy myös Nuorisolaki (72/2006), jonka tavoitteena on tukea nuorten kasvua ja itsenäistymistä, edistää nuorten aktiivista kansalaisuutta ja nuorten sosiaalista vahvistamista sekä parantaa nuorten kasvu- ja elinoloja. (Nuorisolaki 72/2006, 1§.) Nuorisolain toisessa pykälässä määritellään aktiivisen kansalaisuuden tarkoittavan nuorten tavoitteellista toimintaa kansalaisyhteiskunnassa. Hallituksen esityksen (28/2005 vp) yksityiskohtaisissa perusteluissa aktiivinen kansalaisuus määritellään koskemaan koko ikäluokkaa (ts. kaikkia alle 29-vuotiaita). Lisäksi yksityiskohtaisissa perusteluissa korostetaan nuorten kansalaistoimintaa, jonka mainitaan olevan osa aktiivista kansalaisuutta. Lisäksi aktiivinen kansalaisuus ymmärretään harrastamiseksi, osallistumiseksi, leikiksi ja iloksi. Näiden lisäksi aktiivinen kansalaisuus on yhteisön jäsenyyttä. Aktiiviseksi kansalaisuudeksi ymmärretään myös elämäntapavalinnat ja erilainen yhteiskunnallinen aktivismi. (HE 28/2005, 1§.) Yksityiskohtaisissa perusteluissa nuoren itsenäistymiseen ymmärretään liittyvän omaan elämään, identiteetin kehittymiseen, omien mielipiteiden syntymiseen ja yhteiskunnalliseen aloitteellisuuteen. (HE 28/2005, 2§.) Vaikka nuorisotyö ymmärretään kohdistuvan nuoren oman ajan käyttöön, niin muun muassa opetustoimi on keskeisenä yhteistyöalueena. (HE 28/2005, 2§.) Opetustoimen puolelta taas on löydettävissä kuitenkin kohtia, joissa voisi ajatella toimittavan myös nuorisolain puitteissa. Erottelu lienee perustuvan enemmän resurssien ohjaukseen. Nuorisolain (72/2006) kahdeksannen pykälän yksityiskohtaisissa perusteluissa mainitaan kuitenkin nuorten osallistuminen ja kuuleminen myös peruskouluihin rakentuissa demokratia- ja vaikuttamisjärjestelmissä. Nuorisolain (72/2006) kahdeksannen pykälän mukaan *”nuorille tulee varata mahdollisuus osallistua paikallista ja alueellista nuorisotyötä ja -politiikkaa koskevissa asioissa”*. Lisäksi nuoria on kuultava heitä koskevissa asioissa.

Nuorten kuuleminen kouluyhteisössä on ajateltu tapahtuvan oppilaskuntatyön kautta. Perusopetuslakiin (628/1998) on lisätty pykälä 47 a, jossa säädetään oppilaskuntatyöstä. Sen mukaan koululla voi olla koulun oppilaista muodostuva oppilaskunta, jonka tehtävänä on edistää oppilaiden yhteistoimintaa, vaikutusmahdollisuuksia ja osallistumista oppilaita koskevissa asioissa. Oppilaskunnan toiminnan järjestämisestä päättää opetuksen järjestäjä ja oppilaskunta voi olla myös useamman koulun tai toimintayksikön yhteinen. Sivistysvaliokunta totesi mietinnössään (20/2006 vp)

Koulun kerhotoiminnassa voi löytää piirteitä kummastakin osallisuus-käsitteen ulottuvuudesta, riippuen kulloisenkin kerhon sisällöistä. Koulun kerhon tavoitteena voi olla myös lisätä nuorten halua ja mahdollisuutta vaikuttaa yhteiskunnallisiin teemoihin (esim. Nuorten parlamenttikerhot¹), mutta hyvä ja laadukas kerhotoiminta on osallistavaa silloinkin, kun kerhon teemana on jokin perinteisempi harrastusala, kuten musiikki, kädentaidot tai liikunta.

Horelli, Kytä ja Kaaja (2002, 42) soveltavat esittämäänsä matriisimallia lasten ja nuorten osallisuuteen, erityisesti kuntien kuulemismenettelyyn maankäytön- ja rakennuslain mukaisesti. Matriisimalli yhdistää osallistumisasteet ja vaiheet. Osallistumisasteita tarkastellaan tiedottamisen ja kuulemisen kautta kumppanuuteen ja täysivaltaiseen osallistumiseen. Toteutusvaiheet puolestaan ovat: aloitus, suunnittelu, toteutus, arviointi ja tutkimus sekä ylläpito.

Osallisuutta on usein kuvattu porras- tai tikapuumalleilla (ks. esim. Flöjt 2000, 1–3). Mallien lähtökohtana on tiivistäen se, että mitä ylemmäs yksilö nousee portailla tai tikapuilla, sitä enemmän valtaa hänellä on esimerkiksi lähiyhteisönsä asioihin. Oranen (2007, 5) toteaa, että samalla on oletuksena yksilön osallisuuden lisääntyminen samassa suhteessa.

Oranen (2007, 5) siteeraama Shier (2001) on lisännyt porrasmalliin ulottuvuuden, jossa tarkastellaan aikuisten valmiuksia, mahdollisuuksia ja velvoitteita suhteessa lasten osallisuuteen (ks. taulukko 1). Tällöin jokaisella portaan tasolla tarkastellaan samalla myös sitä, millaiset valmiudet (asenteet ja arvot) aikuisilla on.

	Aikuiset		
	Valmiudet	Mahdollisuudet	Velvoitteet
Lapset	koulutus, vastuu	aika, resurssit	rakenteet, käytännöt, lainsäädäntö
Vastuun ja vallan jakaminen			
Mukaan päätöksentekoon			
Näkemykset otetaan huomioon			
Mielipiteiden ilmaisun tukeminen			
Kuunteleminen			

Taulukko 1. Osallisuus: valmiudet, mahdollisuudet ja velvoitteet. Muokattu Oranen (2007, 6; sit. Shier 2001).

¹Nuorten parlamenttikerhot ovat osa Nuorten parlamenttia. Nuorten parlamentti on tarkoitettu peruskoulun päättöluokilla oleville oppilaille. Toimintaa koordinoivat Kerhokeskus ja eduskunta.

Koulun kerhotoiminnan käytänteiden kehittämisessä ajatus siitä, että lasten osallisuuden tukemisen tarkastelussa huomioidaan myös aikuisten valmiudet, mahdollisuudet ja velvoitteet, antaa tukevan pohjan kouluyhteisön sisällä käytävälle keskustelulle ja päätöksenteolle siitä, mitkä ovat juuri meidän koulumme kerhotoiminnan osallisuudentasot. Vaikuttaisi siltä, että vastuun ja vallan jakaminen kerhotoiminnassa voisi olla mahdollista, tosin joillakin reunaehdoilla: kerhonohjaajalla on jakamaton vastuu kerhon turvallisuudesta, mutta valtaa esimerkiksi kerhotarjottimen koonnista voisi ja kannattaisi jakaa myös oppilaiden kesken.

Käytännön tasolla osallisuuden käsitteen eri ulottuvuudet Thomasin (2002) mukaan (sit. Oranen 2007, 6–7) ovat:

- Mahdollisuus valita.
- Mahdollisuus saada tietoa.
- Mahdollisuus vaikuttaa prosessiin.
- Mahdollisuus ilmaista itseään.
- Mahdollisuus saada apua ja tukea itsensä ilmaisemiseen.
- Mahdollisuus itsenäisiin päätöksiin.

Orasen (2007, 7) mukaan edellä kuvattu malli auttaa jäsentämään osallisuuden käsitettä käytännön tasolla. Tosin Orasen kirjoitus liittyy erityisesti lastensuojelun käytäntöihin lasten ja nuorten osallisuuden tukemisessa. Mallia voi soveltaen käyttää ainakin apuna tarkasteltaessa koulun kerhotoiminnan käytänteitä liittyen oppilaiden osallisuuteen yksittäisen kerhon puitteissa.

Oranen (2007, 7) nostaa esille vielä kolmannen näkökulman osallisuuteen. Flöjt (2000, 20) tiivistää osallisuuden yksilötasolle ja erityisesti tunteeseen – ”*Osallisuus on sitä, että asiat tapahtuvat osallisen tunnetasolla*” (ks. Oranen 2007, 7). Yksilön kokemana tunne siitä, että hän on päässyt vaikuttamaan ja olemaan osallisena päätöksenteossa on todentunut Nuorten parlamentti -toiminnassa (ks. Nuorten parlamentti 2004 -raportti ja Nuorten parlamentti 2006 -raportti). Vaikuttaminen kunnalliseen päätöksentekoon nuorisovaltuustojen, kunta-aloitteiden tai muilla keinoilla on varsin pitkäjänteistä – tulokset saattavat näkyä nuorten elämässä vasta vuosien kuluttua, jolloin yksilön kokemana tunne vaikuttamisesta on saattanut haalistua tai peräti muuttua tunteeksi, ettei kuitenkaan pysty vaikuttamaan. Koulun kerhotoiminta on lähellä lasta ja voi vastata lasten ideoihin ja ajatuksiin toiminnasta heti tai ainakin ensi lukukaudella.

Oppilaskuntatoiminta – nuorten vaikuttamisareenana kouluissa

Oppilaskuntatoimintaa oli 91,7 prosentilla Opetushallituksen kyselyyn vastanneista vuosiluokkien 7–9 suomenkielisistä kouluista. Yhtenäisissä peruskouluissa oppilaskuntatoimintaa oli 44,6 prosentilla kouluista ja vuosiluokkien 1–6 kouluissa 11,1 prosentilla vastanneista. (Perusopetuksen oppilaskuntatoiminnan kartoitus 2006, 14.)

Edellä mainitun kyselyn mukaan oppilaskunnat vaikuttivat erityisesti teemapäivien ja -viikkojen sekä juhlien järjestämiseen ja kouluympäristöön. Peräti 91 prosenttia sellaisista oppilaskunnista, jotka toimivat yläkoulussa, ilmoitti voivansa vaikuttaa teemapäivien ja -viikkojen järjestämiseen. Alakouluissa toimivista oppilaskunnista-kin 69 prosentilla oli mahdollisuus vaikuttaa koulun teemapäiviin. Oppilaskuntien vaikutusmahdollisuudet koulun järjestyssääntöihin ja toiminta- tai opetussuunnitelmaan olivat vähäisemmät. Vastanneista oppilaskunnista kuitenkin 41,1 prosenttia katsoi pystyneensä vaikuttamaan koulun järjestyssääntöihin. (Perusopetuksen oppilaskuntatoiminnan kartoitus 2006, 14.)

Yli 65 prosenttia vastanneista arvioi, että oppilaskunta oli erittäin paljon tai melko paljon mukana koulun arjessa. Toiminnan muotoihin ja vireyteen vaikuttivat esimerkiksi oppilaskuntatoiminnan perinteet ja koulussa toimivat luokka-asteet. Osassa kouluja oppilaskuntatoiminta oli vähäistä tai vasta alkamassa. Vastaajien kommenteista kävi ilmi, että oppilaskuntatoimintaa pidettiin tärkeänä ja kaikkia koulun oppilaita yhdistävänä tekijänä. Oppilaskuntatoiminnan arvioitiin vahvistavan yritteliäisyyttä, demokratiaa ja yhteistyötä. (Perusopetuksen oppilaskuntatoiminnan kartoitus 2006, 15.)

Erityisesti alakoulujen oppilaskuntatoimintaa on edelleen niukasti tai se on niin uut-
ta, että perinteitä tai hyviksi koettuja käytänteitä ei ole vielä kenties ehditty luomaan. Tuen tarve niin rehtoreiden kuin oppilaskunnan ohjaajienkin osalta lienee ilmeinen. Tukea on vaikeampi löytää kootusti. Esimerkiksi Opetushallituksen Edu.fi-sivustolta kohdasta perusopetus (ks. www.edu.fi – Perusopetus) ei löydy mitään mainintaa perusopetuksen oppilaskuntatoiminnasta. Tämä sivusto olisi ilmeisin paikka, mihin tulisi koota asiaa koskeva lainsäädäntö sekä hyviä käytänteitä ja haasteita, joihin toiminnan suunnitteluvaiheessa kannattaisi kiinnittää huomiota. Opetusministeriön hankkeen Osallistuva oppilas – yhteisöllinen yhteisö -materiaalit löytyvät yllät-
täen lukiokoulutuksen puolelta.

Manninen (2008, 92–93) on hahmotellut koulujen motiiveja osallisuuden kehittämiselle koulun tasolla. Hän on ryhmitellyt kahdeksan erilaista tapaa orientoitua oppilaiden osallistumiseen koulussa:

1. Oppilaskunta rehtorin apuna.
2. Oppilaskunta opettajan työn helpottajana.
3. Oppilaskunta yhteisöllisen vastuun luojana.
4. Oppilaskunta aktiivisen kansalaisuuden harjoitteluforumina.
5. Oppilaskunta ”jenkkakoneena”.
6. Oppilaiden osallistuminen ihmiskäsitykseen liittyvänä periaatteena.
7. Osallisuus pedagogisena toimintamallina.
8. Oppilaskunta osana laatujärjestelmää.

Koulun kerhotoiminnan kehittämistoiminta edellyttää koulutuksen järjestäjiä oppilaskuntien mukaan ottamisen tähän työhön (ks. www.kerhonetti.net – Koulun kerhotoiminnan kehittäminen).

Jotta oppilaskunnat voivat olla mukana kehittämistyössä, edellyttää se oppilaskunta-toiminnan organisoimista kouluissa ja tarvittavien käytäntöjen luomista koulun sisällä. Koulussa tarvitaan keskustelua ja päätöksiä muun muassa siitä, miten oppilaskunta järjestäytyy; onko luontevaa koota oppilaskunnan hallitus; riittääkö luokkaneuvosto koulun tarpeeseen; kuka tai ketkä valitaan oppilaskunnan ohjaavaksi opettajaksi; mitä tukea ja koulutusta tarvitaan; kuinka oppilaskunnan kokoukset järjestetään; miten yhteistyö rehtorin, opettajakunnan, vanhempien ja koulun johtokunnan kanssa järjestetään.

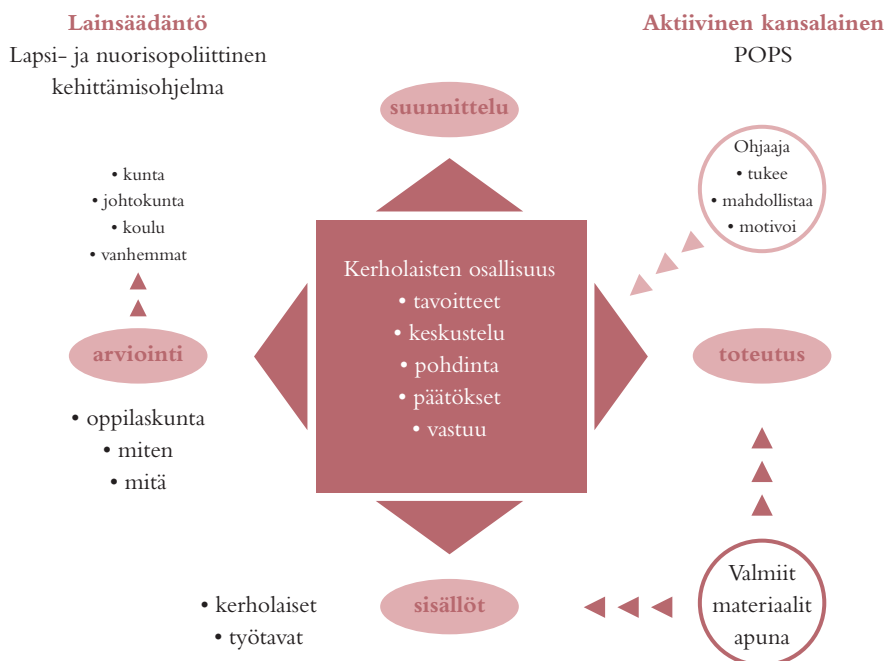
Suunnitelmallinen toiminta edellyttäneee edellä mainittujen seikkojen huomioon ottamista, jotta oppilaskunnan kanssa voidaan toteuttaa keskustelua oman koulun kerhotoiminnan kehittämisestä, siihen liittyvästä suunnittelusta ja arvioinnista. Tämä osallistumisen taso mallintaa omalla tavallaan yhteiskunnan toimintaa ja antaa oppilaille kokemusta siitä, kuinka he voivat osallistua lähiyhteisönsä, tässä tapauksessa koulun käytänteiden kehittämiseen. Keskustelun on oltava todellista eikä näennäisvaikuttamista.

Manninen (2007) on analysoinut oppilaskunnan toiminnan elvyttämistä ja käynnistämistä Osallistuva oppilas – yhteisöllinen yhteisö -hankkeessa. Manninen on kiinnittänyt huomiota erityisesti siihen, että osa opettajakuntaa ei ole itse omana kouluaikanaan saanut kokemusta oppilaskunnista – aivan yksinkertaisesti siitä syystä, että oppilaskuntatoiminta on ollut lamaannuksissa useissa kouluissa parisen vuosikymmentä.

Oppilaskuntatoimintaa edistäviä tekijöitä ovat Mannisen (2007, 124–126) havaintojen mukaan todelliset vaikuttamismahdollisuudet, avoin ilmapiiri, asenne ja innostus, organisaatorakenne ja rehtorin kannustus. Oppilaskuntatoimintaa haittaavia tekijöitä ovat esimerkiksi ajanpuute, toimintakulttuurin kehittymättömyys, asenteet, perinteiden puute ja/tai arvostuksen puute. Oppilaskuntatoiminnan peukalosääntöjä ovat: rehtorin tuki oppilaskunnalle ja ohjaajalle; aika ja arvostus toiminnalle; todelliset asiat ja niihin vaikuttaminen; avoin ja molemmansuuntainen tiedottaminen (oppilaat, opettajakunta, johtokunta, vanhemmat).

Toinen osallistumisen taso koulun kerhotoiminnassa on yksittäisen kerhon taso. Kuviossa 1 on hahmoteltu kerhon toimintaan liittyviä osallisuutta tukevia ulottuvuuksia. Taustalla vaikuttavat yhteiskunnalliset vaateet, kuten osallistuvan ja aktiivisen kansalaisen kasvattamisen haasteet ja Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteista

tulevat haasteet koulun toimintakulttuurille, opetukselle ja kerhotoiminnalle. Toisaalta taustalla vaikuttavat taas voimassa oleva lainsäädäntö ja meneillään olevat kehittämisohjelmat (kehittämisohjelmista lisää www.minedu.fi).

Kuvio 1. Kerhon toiminnan osallisuuden ulottuvuudet

Kuviossa 1 kerholaisten osallisuus on jaoteltu tavoitteisiin, keskusteluun, pohdintaan, päätöksiin ja vastuuseen. Kerhonohjaaja puolestaan tukee, mahdollistaa ja motivoi lasten osallisuutta kerhossa. Vaikka aikuinen kerhonohjaaja asettaa kerholle toiminnallisia, laadullisia ja sisällöllisiä tavoitteita, niin toiminnan mielekkyydenkin kannalta kerholaisten on voitava osallistua tavoitteiden tarkistamiseen. Kerhotuntien aikana on mahdollisuus monenlaiseen keskusteluun, pohdintaan ja luontevaan vuorovaikutukseen. Kerholaisten osallisuus todentuu kerhoissa myös päätöksenteon tasolla. Kuka päättää vaikkapa kuvataidekerhossa tehtävänannosta, voiko siihen vaikuttaa? Osallistuuko lapsi aktiivisesti kerhonsääntöjen tekemiseen, voiko niitä sääntöjä muuttaa, jos tarvetta ilmenee? Vastuu kerholaisen osallisuuden yhtenä ulottuvuutena, tarkoittaa sitä, että myös lapsella on vastuu omasta toiminnastaan kerhossa. Esimerkiksi siitä, että vaikkapa kerhon toimittama koulun lehti ilmestyy sovitussa ajassa ja luvutut kirjoitukset ja kuvat tulevat lehden toimitukseen.

Kerhossa osallisuus toteutuu myös siten, että oppilaskunta osallistuu ainakin kerhotoiminnan suunnitteluun ja arviointiin; toteuttamiseenkin on mahdollisuus esimerkiksi apuohjaajana. Oppilaskunnan kerhotoiveiden kartoitus, kerhoesittelytilaisuuksien järjestäminen, kerhomatinean toteuttaminen ja osallistuminen toteutuneen kerhotoiminnan arviointiin, ovat oleellinen osa oppilaskunnan hallituksen toimintaa. Mitä varttuneempia nuoria toivotaan kerhoihin mukaan, sitä tärkeämpää on osallistaa nuoria mahdollisimman varhaisessa toiminnan vaiheessa (vrt. Häikiö, Vänninmaja & Evaluaatioseminaarin työryhmä 2007, 33).

Osallisuus ei liity vain toiminnan järjestämiseen, vaan se kytkeytyy vankasti myös työtapoihin ja -metodeihin. Koulun kerhotoimintaan tuotettavien materiaalien on otettava kantaa osallisuustematiikkaan – millaisia menetelmiä käyttäen juuri tämän aihealueen kerhonohtaja voi tukea kerholaisten osallisuutta? Menetelmät voivat olla erilaisia ja painotukset riippua aihealueesta. Tuotettu kerhomateriaali voi parhaimmillaan herättää kerhonohtajan pohtimaan omia valmiuksia, mahdollisuuksia ja vaiminuksia osallisuuden tukemiseen (vrt. taulukko 1).

Jotta vahvistetaan lasten ja nuorten tunnetta siitä, että päätöksentekijät todellakin huomioivat heidän mielipiteensä ja näkemyksensä, on rakennettava vuorovaikutteinen yhteys ainakin kerhotoiminnan arvioinnin osalta oppilaskunnan hallituksen, vanhempien, koulun ja koulun johtokunnan sekä kunnan opetus- ja sivistystoimesta vastaavien virkamiesten ja luottamuselinten välillä.

Koulun kerhotoiminta osallisuuden mahdollistajana

Koulun kerhotoiminnalla on ”tuhannen taalan” paikka vastata esiinnousseisiin haasteisiin muun muassa koulujen yhteisöllisyyden lisäämiseksi. Kouluhuvinvointityöryhmä totesi muistiossaan, että ”*olennainen osa koulun toimintakulttuuria ovat koulun aikuisten ja oppilaiden vuorovaikutussuhteet*”. (Kouluhuvinvointityöryhmän muistio 2005, 29.) Aktiivinen ja hyvin järjestetty kerhotoiminta rikastuttaa koulun aikuisten ja oppilaiden kohtaamisia oppituntien ulkopuolella. Edellä mainittu työryhmä haastoi myös koulun johdon toteuttamaan sellaisia rakenteita, jotka edesauttavat toimivia vuorovaikutussuhteita (Kouluhuvinvointityöryhmän muistio 2005, 30). Osallisuutta ei voi olla ilman ihmisten välistä vuorovaikutusta ja yhteisöllisyyden mielletään perimmäisimmiltään ihmisten väliseksi vuorovaikutukseksi.

Osallisuustematiikka, yhteisöllisyys ja kouluhuvinvointi edellyttävät kaikki luontevia, arvostavia ja toisia kunnioittavia vuorovaikutussuhteita. Tämänkaltaiset vuorovaikutussuhteet taas eivät synny itsestään, vaan siihen tarvitaan paikka ja aika, jonka koulun kerhotoiminta tarjoaa luontevasti. Ei tarvitse odottaa uutta tuntijakoa tai uusia perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita – toimia voi heti.

Flöjt, A. 2000. Tunnnetko olevasi osallinen eli mitä osallisuus on? Verkojulkaisussa Viitanen, R. (toim.) Nuorisokasvatus ammattina - interventioita osattoman nuoren arkeen. Nuorisotutkimusverkosto. WWW-tiedosto saatavissa www.alli.fi/nuorisotutkimus/tuhti/viidestuhti.htm, luettu 6.11.08.

Gretschel, A. 2007. Nuori – ei asiakkaaksi vaan vaikuttamaan nuorisotyön keinoin. Teoksessa Hoikkala, T. & Sell, A. (toim.) Nuorisotyötä on tehtävä. Menetelmien perustat, rajat ja mahdollisuudet. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 76. Helsinki: Tammi, 243–260.

Hallituksen esitys 28/2005 Eduskunnalle nuorisolaiksi sekä laiksi opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta annetun lain 1 §:n muuttamisesta.

Horelli, L., Kytä, M. & Kaaja, M. 2002. Lasten ja nuorten osallistumista tukevia menetelmiä. Teoksessa Gretschel, A. (toim.) Lapset, nuoret ja aikuiset toimijoina. Artikkeleita osallisuudesta. Humanistinen ammattikorkeakoulu ja Suomen Kuntaliitto. Helsinki: Kuntatalon paino, 31–47.

Häikiö, L., Vänninmaja, P. & Evaluaatioseminaarin 2007 työryhmä. 2007. Hyvinvointia harrastamalla. Tampereen kaupungin Harrastava iltapäivä -hankkeen väliarviointi. Hyvinvointipalvelujen julkaisuja 2/2008. Tampereen Yliopistopaino Oy Painatuskeskus.

Kouluhyvinvointityöryhmän muistio. 2005. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:27. Yliopistopaino.

Kuntalaki 365/1995.

Laitinen, M. & Nurmi, K. E. 2003. Aktiiviseksi kansalaiseksi kasvaminen suomalaisten elämäkertojen valossa. Aikuiskasvatus 2003:2, 122–132.

SopS 60/1991. Lapsen oikeuksien sopimus.

Manninen, J. 2007. Oppilaiden osallisuus koulussa – oppilaskunnan uusi tuleminen? Teoksessa Gretschel, A. & Kiilakoski, T. (toim.) Lasten ja nuorten kunta. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 77.

Manninen, J. 2008. Matkalla osallisuuteen. Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu -kehittämishankkeen vaikuttavuuden arviointi. Opetusministeriön julkaisuja 2008:8. Yliopistopaino.

Nuorisolaki 72/2006.

Nuorten parlamentti 2004 -raportti. Helsinki: Edita.

Nuorten parlamentti 2006 -raportti. Helsinki: Edita.

Oranen, M. 2007. Mitä mieltä!/? Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveysministeriö Lastensuojelun kehittämisohjelman osahankeen raportti 31.1. 2007. WWW-tiedosto saatavissa www.sosiaaliportti.fi/File/5a3129ac-bd59-46c7-b95f-379d04d1457c/Osallisuus-raportti+Oranen.pdf. Luettu 6.11.2008.

Perusopetuksen oppilaskuntatoiminnan kartoitus 2005. Opetushallituksen moniste 9/2006.

Perustuslaki 628/1998.

Perustuslaki 731/1999.

POPS 2004. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. 2004. Opetushallitus. Vammalan kirjapaino Oy.

Sivistysvaliokunnan mietintö 20/2006 vp. Hallituksen esitys perusopetuslain muuttamiseksi.

Shier, H. 2001. Pathways to participation: openings, opportunities and obligations. Children & Society, 15(2), 107–117.

Thomas, N. 2002. Children, family and the state. Decision-making and child participation. Bristol: Policy Press

www.edu.fi – Perusopetus. Luettu 6.11.08.

www.kerhonetti.net/koulun_kerhotoiminnan_kehittaminen/tausta. Luettu 6.11.08.

www.minedu.fi